Janusz Siatkowski

Рес.: *Македонски диалектен атлас. Пролегомена*, ред. Убавка Гајдова, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, Скопје 2008, 148 s.

Recenzowane prolegomena *Macedońskiego atlasu gwarowego* przynoszą obszernie omówienie historii prac badawczych nad tym atlasem i jego założeń metodologicznych oraz 23 przykładowo wybrane mapy.

Z szeroko zakrojonym projektem prac nad *Macedońskim atlasem gwarowym* – na podstawie obszernego, liczącego 3500 pytań kwestionariusza przeznaczonego do odpytania w ponad 400 punktach terenowych zarówno w Republice Macedonii, jak i w Macedonii Egejskiej w Grecji i Piryńskiej w Bułgarii oraz w Albanii i na Kosowie – wystąpił profesor Bożidar Vidoeski w 1959 roku na kongresie slawistów jugosłowiańskich w Zagrzebiu. Przygotował też projekt mapy podkładowej i opracował transkrypcję fonetyczną.

Już w 1960 roku w Instytucie Języka Macedońskiego w Skopju powstała Pracownia Dialektologii Macedońskiej, której głównym zadaniem było prowadzenie prac nad *Atlasem*. Aż do 1998 roku pracami kierował Bożidar Vidoeski. Po jego śmierci kierownicą tego zespołu zmieniali się wielokrotnie. Od 2005 roku Pracownią kieruje Ubavka Gajdova, a w zespole zatrudnieni są obecnie: Elenka Stoevska-Denčova (od 1987), Svetlana Davkova-G'orgieva (od 1989), Veselinka Labrovska (od 1990) i Goce Cvetanovski (od 1998).

Materiały terenowe zebrali członkowie Pracowni, a także odpowiednio wyszkoleni pracownicy Wydziału Filologicznego uniwersytetu w Skopju.

Ogółem zgromadzono ostatecznie materiał z 351 punktów, w tym: 215 w Republice Macedonii, 98 z terenu Grecji, 28 z Bułgarii, 9 z Albanii i 1 z Kosowa. Mają one numerację od 1 do 392, w czasie prac badawczych z pewnych punktów zrezygnowano, niektóre zaś uzupełniono, oznaczając literami, np. 37a, 37b, 37b itd.

Zbadanie wszystkich zaplanowanych punktów okazało się niemożliwe. Materiał zebrano ostatecznie z około 2/3 ogólnej ich liczby: większość (ok. 90%) z terenu Republiki Macedonii, z Grecji z około połowy – głównie od powojennych emigrantów, z Bułgarii 2 pełne i 7 zbadanych częściowo (z 10 zaplanowanych). Z kilku punktów na terenie Grecji pozyskano materiał dzięki ekscerpacji dawnych prac: V. Oblaka (1896), A. Mazona (1936) i M. Małeckiego (1934, 1936) oraz z prac J. Ivanova (1972), a z terenu Bułgarii głównie z III tomu atlasu bułgarskiego (*Български диалектен атлас, III: Югозападна България, 1974–1975*).

Dla *Macedońskiego atlasu gwarowego*, obejmującego tereny w dużym stopniu mieszane pod względem etnicznym, wielkie znaczenie poznawcze ma szczegółowe przedstawienie stosunków osadniczych na podstawie materiałów często sięgających aż XV wieku i na podstawie danych statystycznych pochodzących ze spisów 1961 i 1994 roku (s. 22–39).

Na bazie oryginalnych zapisów terenowych sporządzono indeks, głównie w postaci maszynopisu. Prace nad pełnym indeksem elektronicznym są obecnie w toku. Materiały te wykorzystano do opracowania wielu prac dyplomowych i doktorskich, które częściowo ukazały się już drukiem (ważniejsze wymieniono na 12 stronie wstępu), a dalsze są w przygotowaniu.

Indeksy numeryczne posłużyły do sporządzenia ok. 500 map leksykalnych. Do obecnej publikacji wybrano z nich najpierw około 60, reprezentujących różne dziedziny tematyczne, a następnie spośród nich 23 najbardziej reprezentatywne dla różnych podziałów arealnych dialektalnego obszaru macedońskiego.

Nowatorski sposób prezentacji tych materiałów/map zasługuje na szczególną uwagę i pełną aprobatę.

Każdą mapę poprzedza przytoczenie kompletu zapisów terenowych, co rzadko się zdarza w dotychczasowych atlasach gwarowych. Od początku tak postępuje *Ogólnosłowiański atlas językowy*. Daje to czytelnikowi możliwość sprawdzenia, czy uogólnienia zastosowane przez autora mapy są słuszne.

W legendzie mapy i w komentarzu omawiane nazwy podawane są natomiast w transkrypcji uogólniającej, zgodnej z zasadami stosowanymi w *Ogólnosłowiańskim atlasie językowym*. Dzięki temu materiał macedoński, charakteryzujący się wieloma archaizmami i właściwościami peryferycznymi, włączony jest w kontekst ogólnosłowiański ułatwiający jego zrozumienie.

W legendzie mapy omawiane wyrazy, podawane w transkrypcji uogólniającej, mają – wydzielone za pomocą poziomych kresek – tworzące je elementy morfologiczne. W komentarzu natomiast ten podział wewnętrzny jest słusznie pomijany, co pozwala skoncentrować się na samym komentarzu, bez rozpraszania uwagi na już podane szczegóły. Prowadzi to jednak do pewnej niekonsekwencji. W ten sposób wyrazy sporadyczne, wymieniane jedynie w komentarzu, w zapisie uogólniającym pozbawione są informacji o ich budowie morfologicznej. A nazw takich jest stosunkowo dużo, porównajmy zwłaszcza szczególnie liczne nazwy sporadyczne dla ‘pokoju’ (m. 5, s. 66), ‘nawozu’ (m. 10, s. 86), ‘siekiery’ (m. 11, s. 90), ‘kozła’ (m. 14, s. 102), ‘wieprza’ (m. 15, s. 106), miesiąca ‘lipca’ (m. 21, s. 130). Interpretacja wewnętrznego podziału morfologicznego w wypadku tych nazw jest bardzo utrudniona właśnie ze względu na ich sporadyczność. W *Ogólnosłowiańskim atlasie językowym* zapis uogólniony z oznaczeniem wewnętrznego podziału morfologicznego dla nazw sporadycznych początkowo też był pomijany, ostatecznie jednak zdecydowano się go podawać bezpośrednio w indeksie materiałowym do mapy.

Zastosowana w *Macedońskim atlasie gwarowym* transkrypcja uogólniająca zasługuje na szczególne uznanie: podaje etymologię przytaczanych wyrazów i określa ich budowę morfologiczną (eliminując regularne zmiany fonetyczne), wskazuje też na źródło wyrazów zapożyczonych. Szczególnie cenne są uwagi dotyczące lokalnych pożyczek greckich, tureckich i albańskich. Należy tu zwrócić uwagę na wskazanie albańskiego pochodzenia nazwy ‘kaczki’ (*šat*)-*ək-a* od alb. *shotë* (m. 17, s. 114), przeoczonego w II tomie leksykalnym OLA (m. 22).

Niektóre interpretacje są jednak dyskusyjne.

Stwierdzenie, że wyraz (*sob*)-*a* ‘pokój’ (m. 5, s. 66) wywodzi się ze stgerm. *stuba* i jest bałkanizmem pochodzenia węgierskiego, zawiera w sobie sprzeczność. Jak słusznie zapisano, jest on pochodzenia germańskiego (ze stwniem. *stuba*), a problemem jest tylko to, czy na Bałkany dostał się za pośrednictwem stśłow. *istoba* czy węg. *szoba*.

Wyraz (*ocbt*)-*ɔ* jako wywodzący się z łac. *acetum* (m. 9, s. 82) należało podać w nawiasach, podobnie utworzony od podstawy łacińskiej (*pogan*)-*ɔc-b* ‘mysz’ (m. 14, s. 110).

Wyraz **dyn-j-a* ‘Cucumis melo’ potraktowano jako rodzimy, podczas gdy przytaczana literatura przemawia raczej za pożyczką grec. *kydōnia* (*mēla*) lub łac. *cydonea* (*māla*): **kɔdūn-j-a* > **gdūnja* > **dūnja* > **dynja*.

Jest sporo niekonsekwencji w użyciu *ɫr* i jerów, np. w legendzie m. 14 ‘kozioł’ jest zapis *pɫrč-b*, a w komentarzu *pɫrčb*, w legendzie m. 21 ‘miesiąc lipiec’

jest *č̣ŕv-bn-ik-ǔ* i *č̣ŕv-bn-bk-o*, w komentarzu zaś *č̣ŕvbnb-* (zapisy terenowe zresztą wskazują na *č̣ŕv-en-ik-ǔ* i *č̣ŕv-en-bk-o*). Uogólniony zapis **ṿŕhǔ* ‘naczynie do pieczenia chleba’ (m. 8, s. 78) przyjmuje południowosłowiański system Skoka, zamiast stosowanego w OLA zapisu **ṿŕχ-ǔ*. Podstawą nazwy *pod-bn-ic-a* ‘naczynie gliniane’ nie jest **podb*, lecz – jak przyjmują cytowane słowniki – **podǔ* z twardym jerem na końcu. Zamiast zapisów *myš-bk-ǔ*, *myš-bk-a* (m. 16, s. 110) powinno być *myš-bk-ǔ*, *myš-bk-a*, a zamiast *(balt)-ak-b* ‘siekiera’ (m. 11, s. 90), *(cap)-b* ‘koziol’ (m. 14, s. 102), *(ros)-bk-a* ‘kaczka’ (m. 17, s. 114) powinno być *(balt)-ak-ǔ*, *(cap)-ǔ* i *(ros)-bk-a*. Przytaczany materiał macedoński pokazuje, że należy przyjąć postać z twardym jerem na końcu *brat-u-č̣ed-ǔ* ‘wnuk brata’ (m. 4, s. 62), a nie **bratuč̣endb* (dodatkowo błąd literowy *-en-*). Brak konsekwencji w zapisach formacji zakończonych na *-j-a-*: *kȑt-j-a*, ale *sta-ja*, *(ekim-ži-)-ja*, *(karf)-i-ja*.

Przy prezentacji materiału językowego na mapach autorzy stosują różne metody kartograficzne. Do rzadkości należy metoda punktowa, kiedy każdy leksem i jego warianty słotwórcze przedstawiane są jedynie za pomocą oddzielnych symboli geometrycznych. Dotyczy to np. mapy 23 ‘stróż pilnujący pola’.

Preferowana jest natomiast swobodniejsza selekcja środków graficznych, a ich wybór zależy od problematyki przedstawianej na mapie. Na wzór Czeskiego atlasu językowego (*Český jazykový atlas*) i Atlasu łużyckiego (*Sorbi-scher Sprachatlas*) autorzy stosują metodę syntetyzującą napisowo-izoglosową, a oddzielne symbole geometryczne wykorzystują do prezentowania nazw rzadszych. Wprowadzono zresztą wyraźną hierarchię poszczególnych środków kartograficznych. Dominujące leksemy oddawane są za pomocą napisów, ich maksymalne zasięgi wyznaczają izoglosy. Izoglosą ciągłą oznaczane są zasięgi określonego rdzenia, za pomocą zaś izoglosy przerywanej zasięgi różnych form od tego samego rdzenia. Arealy krzyżujących się zasięgów oznaczane są różnego typu szrafowaniem. Pomysłowo oznaczono rozróżnienie nazw występujących sporadycznie poza arealami wyznaczonymi za pomocą izoglos: znakiem pustym w środku podaje się wyrazy występujące poza arealem wyznaczonym przez izoglosę, a znakiem zaczernionym wyrazy niepoświadczane w areale wyznaczonym przez izoglosę.

Prolegomena Macedońskiego atlasu gwarowego zapowiadają publikację bogatych materiałów gwarowych zgromadzonych wielkim wysiłkiem w ciągu całego półwiecza. Przedstawione przykładowo mapy i dobrze przemyślane założenia metodologiczne gwarantują powstanie dzieła niezwykle cennego dla dialektologii słowiańskiej, pokazującego bardzo przejrzyste zarysowujące się tu podziały arealne.